Uppsala 1702
Brand
och historia

Uppsala branden 1702

Stadsbranden i Uppsala 1702 var en våldsam brand som ägde rum 16 maj 1702. Branden lade nästan hela Uppsala stad i aska. Staden bestod vid tiden nästan enbart av trähus, vilket förvärrade förloppet, men även många stenbyggnader förstördes.

Förlopp

Branden började i närheten av nuvarande Gamla torget, på östra sidan av Fyrisån. Större delen av Uppsala låg på åns västra sida, men det hade rått torka en längre tid, och branden kunde därför lätt spridas snabbt i den hårda vinden via träbroarna över Fyrisån. Under en lång tid efter branden diskuterades brandorsaken eftersom branden hade uppstått vid gränsen mellan två tomter ägda av professor Johan Upmark och akademiräntmästare Rommel som sedan tidigare tvistade över tomtgränsen. En utredning konstaterade till slut på hösten 1704 att ingen orsak kunde fastställas.

Uppsala branden 1702

Släckningsarbetet

Enligt sägnen ska Olof Rudbeck personligen lett släckningsarbetet genom att med stark röst ropa ut sina order från Gustavianums kupoltak. Händelsen ska ha varit så påfrestande för honom att den indirekt orsakade hans död samma höst. Han avled den 17 september 1702, 72 år gammal.

Olof Rudbeck d.ä., född 13 september[källa behövs] 1630 i Västerås (döpt 12 december), död 17 september 1702 i Uppsala, var ett svenskt universalgeni. Han var son till biskopen i Västerås Johannes Rudbeckius (d.ä.) och hans andra hustru Magdalena Hising, samt far till bland andra Olof Rudbeck den yngre (1660–1740). Olof Rudbeck gjorde den första betydande svenska medicinska upptäckten med lymfkärlssystemet, varigenom han, blott 23-årig, vann världsrykte.

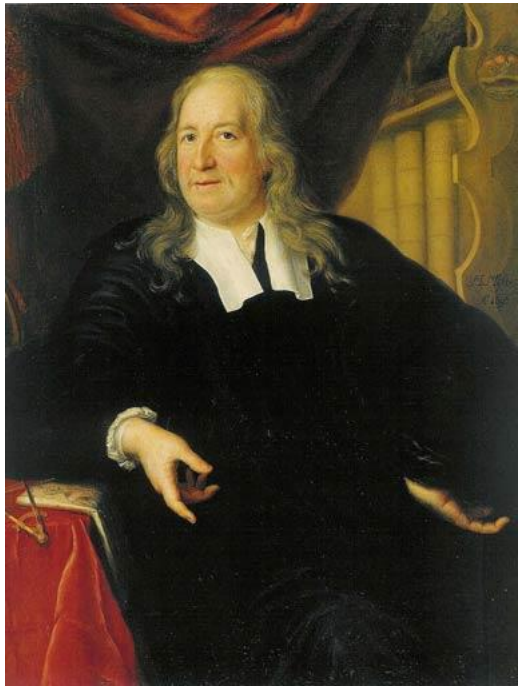

Uppsala branden 1702

Uppsala domkyrka

Domkyrkan drabbades hårt av branden. De båda tornen rasade, taket och valven störtade in och en stor del av inredningen, inklusive predikstolen, altarprydnaden och det astronomiska urverket, förstördes. Kyrkan stod som ruin i ungefär ett år, innan återställandet kunde påbörjas. Den började åter användas som kyrkobyggnad 1707, trots att den då var långt ifrån färdigrestaurerad.

Uppsala slott

Uppsala slott förstördes i branden till den grad att man efteråt ansåg att det inte kunde återställas. Istället revs stora delar av slottet, och tegel från murarna återanvändes till bygget av bland annat ett hospital vid nuvarande Fyristorg, samt till Stockholms slott. Uppsala slott återuppbyggdes först under mitten av 1700-talet, under ledning av Carl Hårleman, och fick då grunderna till sitt nuvarande utseende.

Uppsala branden 1702

Slottet började byggas 1549 som en befästning och ingick i den serie borgar som Gustav Vasa och hans söner uppförde som skydd mot utländska och inhemska fiender. År 1567 var de första boningsdelarna på slottet klara, och man kunde utrymma den gamla "Uppsala gård", och i maj samma år inträffade de omskrivna Sturemorden i slottets fängelsehåla.

Uppsala branden 1702

Gamla akademien

Universitetet hade verksamhet i ett medeltida domkapitelhus, beläget söder om Gustavianum, invid domkyrkan. Huset var av stor historisk betydelse för universitetet, då det var där Uppsala möte hållits. I byggnaden hade sedan undervisning bedrivits i universitets regi. Byggnaden förstördes nästan helt i branden, men restaurerades ganska snabbt, fick namnet Academia Carolina 1704, men revs efter att ha bedömts vara i för dåligt skick för att inhysa universitetsbiblioteket, vilket det fanns planer på. Namnet Carolina lever dock vidare i den senare uppförda biblioteksbyggnaden Carolina Rediviva (det återuppståndna Carolina).

Botaniska trädgården

Uppsala universitets botaniska trädgård, nuvarande Linnéträdgården, förstördes till stora delar av branden. Den var den första botaniska trädgården i Sverige, och hade i slutet av 1600-talet mer än 1 800 olika arter i sina odlingar. Trädgården rustades inte upp förrän 1741, då Carl von Linné tog över den.

Uppsala branden 1702

Linnéträdgården är en botanisk trädgård vid Svartbäcksgatan i Uppsala. Den har sitt namn efter Carl von Linné, men grundlades redan 1655 av Olof Rudbeck d.ä.

Tomten skänktes av den barnlöse professor Olaus Stenius, som avled 1660, för att användas som trädgård. Stenius efterträdare som professor i medicin, Olof Rudbeck d.ä., byggde upp trädgården som ursprungligen anlades 1655.

Uppsala branden 1702

Gustavianum

En betydelsefull byggnad som klarade sig undan lågorna var universitetets dåvarande huvudbyggnad Gustavianum. Trots sitt centrala läge och trots att många intilliggande byggnader drabbades, klarade sig denna viktiga byggnad i princip oskadd. Gustavianum var inte bara universitetets huvudbyggnad, utan även dess bibliotek. Det var också arbetsplats för Olof Rudbeck. Ironiskt nog förvarade han av säkerhetsskäl många av sina egna dyrbara och sällsynta böcker i domkyrkan, och de förstördes därför i branden.

En annan byggnad som klarade sig var Västgöta nationshus, några hundra meter söder om domkyrkan, och som även den finns kvar idag.

Uppsala branden 1702

Stadsplanemässiga konsekvenser

Efter branden byggdes staden upp igen, efter ritningsförslag av Olof Rudbeck den äldre. Staden var redan tidigare till stora delar regelbundet bebyggd, vilket den blivit genom regleringen på 1640-talet, och denna strävan efter regelbundenhet accentuerades än mer efter 1702 års brand. Den forna oregelbundenheten är nu bevarad endast i kvarteren kring domkyrkan. Det tog årtionden innan staden var uppbyggd, inte minst genom att många människor blivit ruinerade efter branden 1702.

Uppsala branden 1702

Stadskarta över Uppsala år 1702.

Branden började i närheten av nuvarande Gamla torget, på östra sidan av Fyrisån. Större delen av Uppsala låg på åns västra sida, men det hade rått torka en längre tid, och branden kunde därför lätt spridas snabbt i den hårda vinden via träbroarna över Fyrisån.

Uppsala branden 1702

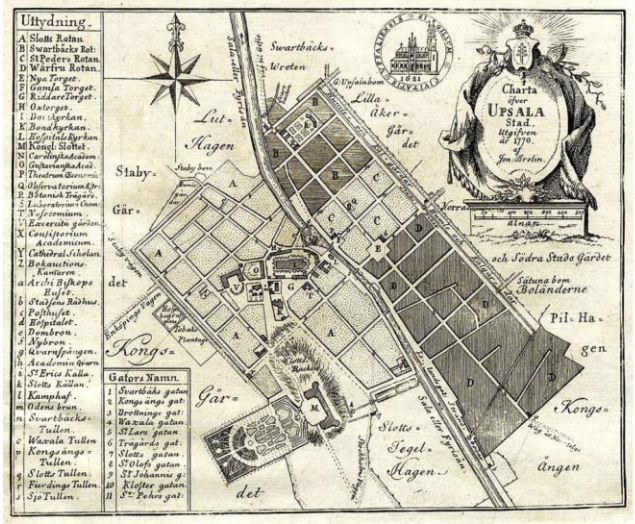

Karta över Uppsala från år 1770 upprättat av Jonas Brolin

Uppsala branden 1702

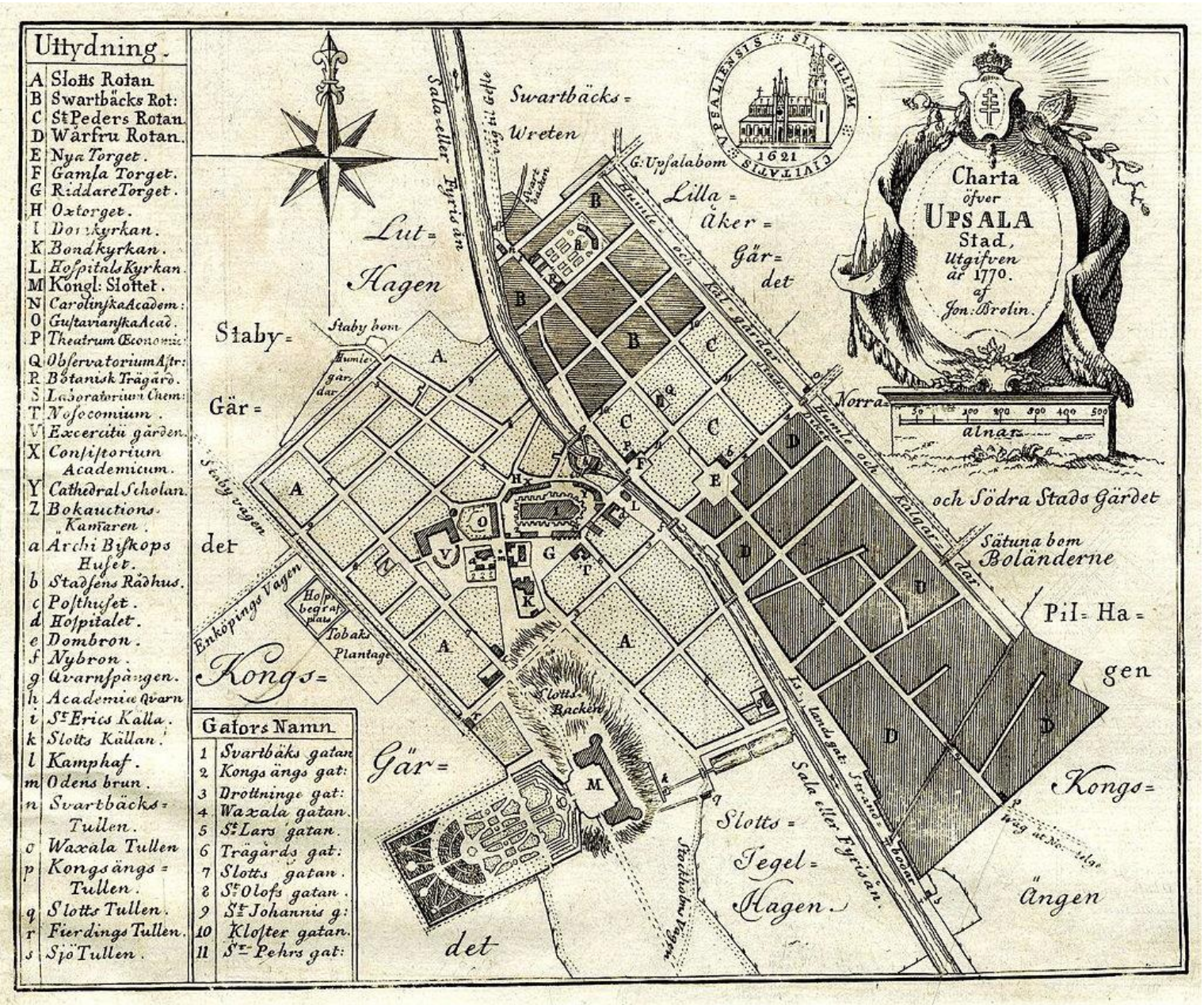

Karta över Uppsala från år 1770 upprättat av Jonas Brolin

Uppsala branden 1702

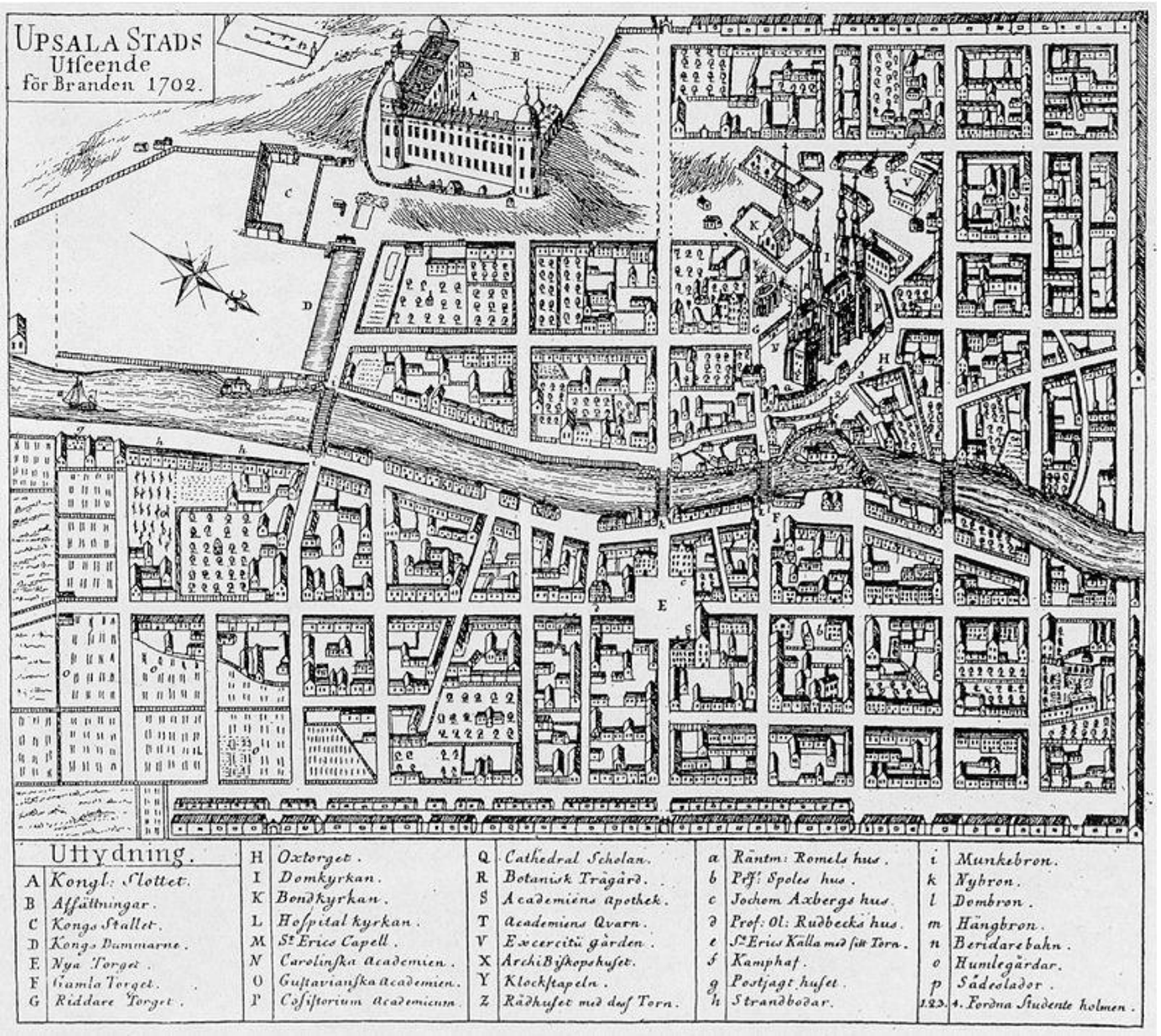

Stadskarta över Uppsala år 1702.

Branden började i närheten av nuvarande Gamla torget, på östra sidan av Fyrisån. Större delen av Uppsala låg på åns västra sida, men det hade rått torka en längre tid, och branden kunde därför lätt spridas snabbt i den hårda vinden via träbroarna över Fyrisån.

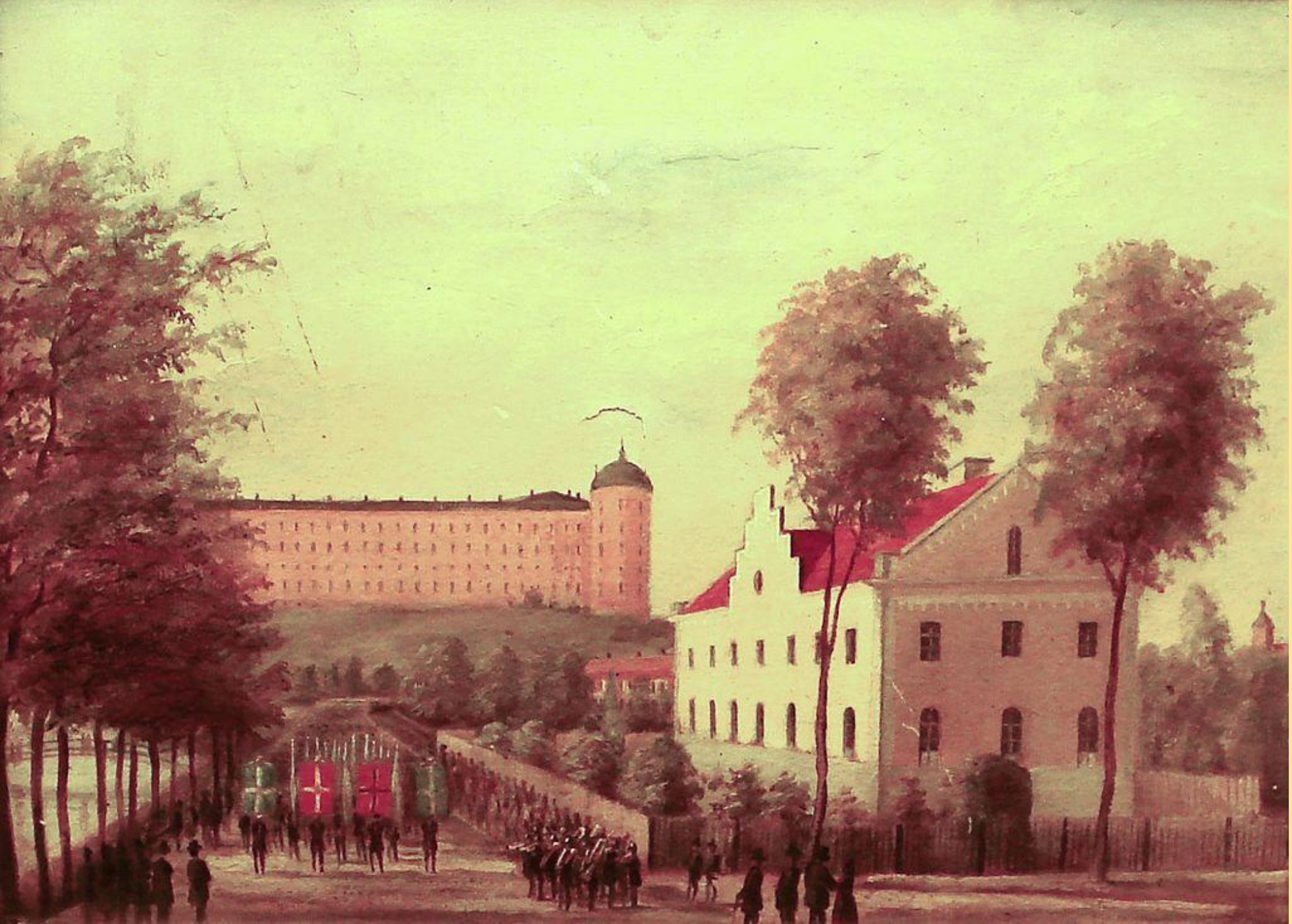

Nordiska studentmötet i Uppsala 1856. Studenter marscherar förbi Svandammen.

Karta över Uppsala, 1920.

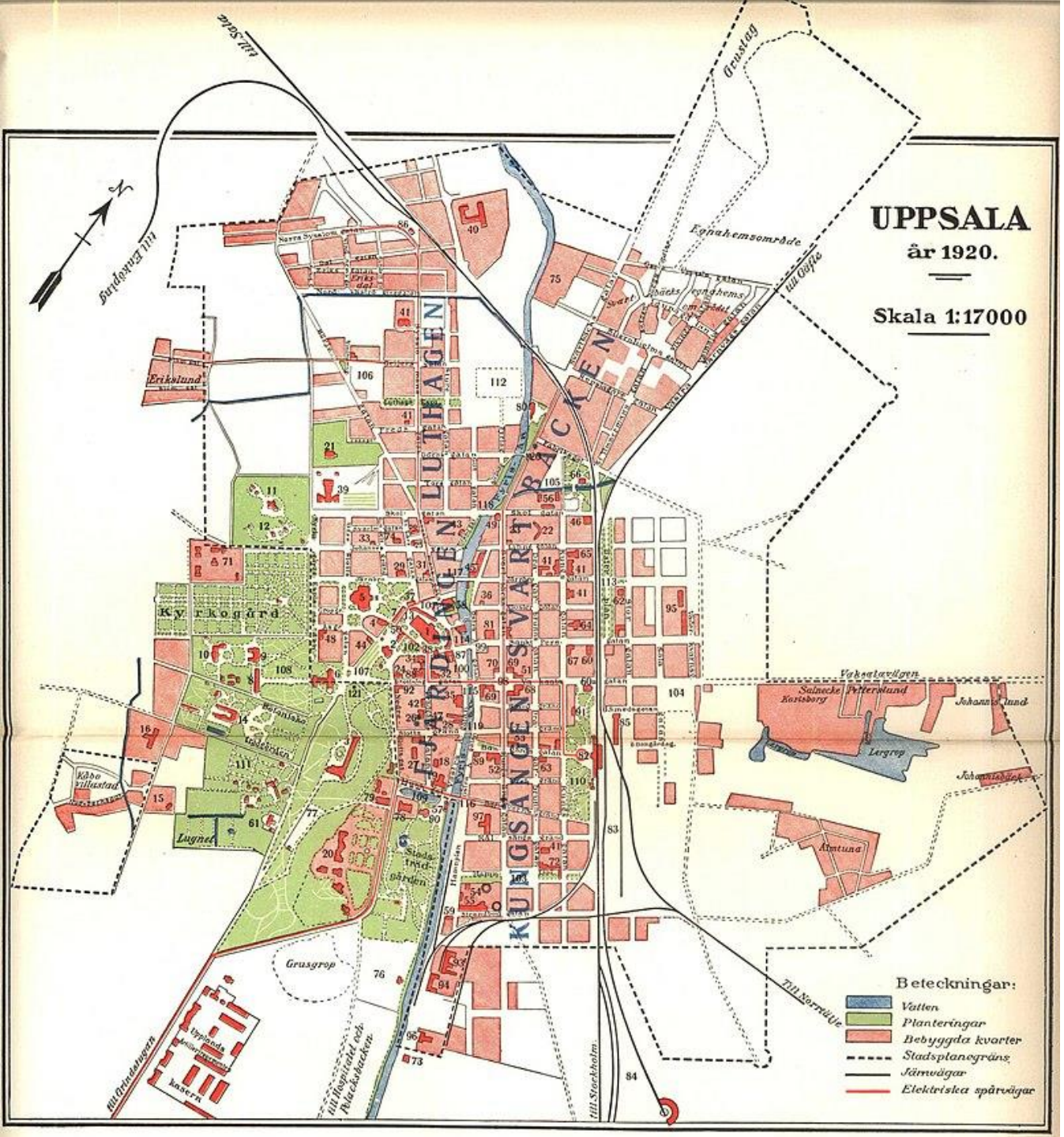

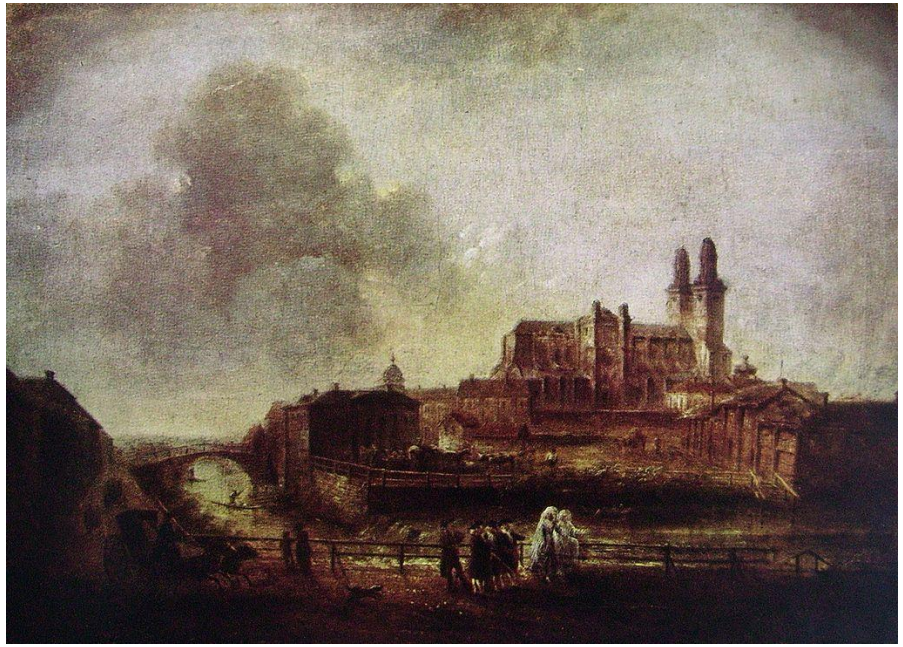

Historiska

Uppsala

Anders Dernback/ text Wikipedia

Uppsala

Uppsala

Stadens tidigaste namn var Östra Aros, där Aros (det ursprungliga namnet) betyder åmynning och syftar på Fyrisåns utlopp i Mälaren. Östra tillades för att skilja orten från Västra Aros (Västerås). Orten Uppsala (ub salum, 900-talets slut, dvs. Upsalum) låg norr om Östra Aros och den var från 1164 säte för ärkebiskopen. När ärkebiskopssätet ungefär 1273 flyttades till Östra Aros följde namnet Uppsala med och Östra Aros blev Uppsala. Den ort som förut hade namnet Uppsala fick heta Gamla Uppsala. Namnet Uppsala har tillkommit som jämförelse med den tidigare byn Sala (den nuvarande stadsdelen Sala backe). Upp- betyder 'det längre upp belägna Sala'. Sala är pluralis av sal, som har tolkats på två olika sätt. En tolkning är att det betyder 'enklare byggnad' och en annan tolkning är 'festhall'. Dagens Uppsala hette tidigare Östra Aros, och det nuvarande Gamla Uppsala hette då Uppsala. Östra Aros kom att ta över namnet Uppsala i samband med att ärkestiftet flyttades på 1280-talet. Vattenvägarna via Stäket och Ekoln från Mälaren norrut gjorde tidigt platsen till knutpunkt för handel med framförallt pälsvaror från skogsområden norrut och inåt landet. Uppsala domkyrka invigdes år 1435.

Uppsala

Handlingar, som mera eller mindre direkt angår dess privilegier, finns ända från början av 1300-talet, egentliga stadfästelser på privilegierna från 1497 som uppstad. Östra Aros omtalas dock första gången 1164–67, och redan på 1100-talet fanns här en köpstad. Myntning påbörjas i staden omkring 1200. Uppsala omtalas som stad första gången 1300, och de äldsta stadssigillet härrör från 1302.

Stadens äldsta bebyggelse verkar utifrån arkeologiska fynd varit belägen på båda sidor om Fyrisån, mellan Dombron och Islandsbron ned till hamnen. Dendrokronologiska studier av byggnadsvirke har visat att det äldsta timret verkar ha avverkats omkring 1100. 1100–1200 består virket uteslutande av ek, därefter 1200–1340 av tall och ek, och från 1340 närmast uteslutande av tall.

Uppsala

På Domberget börjar domkyrkan troligen att uppföras på 1270-talet. Helga Trefaldighets kyrka är äldre, troligen åtminstone från början av 1200-talet. Domtrapphuset, som tidigare av bland annat Nils Sundqvist antogs ursprungligen ha varit en kastal från 1100-talet i en ringmursborg som legat på Domberget före domkyrkans anläggning, dateras numera till 1200-talets slut. Överallt var staden sannolikt högst oregelbundet byggd, och hade därutöver ända intill 1600-talet inte undergått någon betydande förbättring, fastän flera eldsvådor (större åren 1236, 1266, 1269, 1310, 1447, 1464 (osäkert årtal), 1473, 1541, 1543 och 1572) samt förhärjningar under inre krig - såsom långfredagsslaget år 1520 - förstört för en tid enskilda delar, och reformationen föranlett åtskilliga mindre förändringar. Först under drottning Kristinas tid fick denna liksom många andra städer i Sverige ett mera reguljärt utseende. Ett nytt torg byggdes längre österut från ån, därifrån utgick fyra huvudgator, som var avskurna av likaledes mestadels rätvinkliga tvärgator.

Uppsala

Uppsala stad ombildades vid kommunreformen 1862 till en stadskommun. 1947 införlivades Bondkyrka socken/landskommun och Gamla Uppsala socken/landskommun där delar av bebyggelsen i Uppsala redan befann sig. 1967 införlivades Vaksala socken/landskommun och Södra Hagunda landskommun. 1971 uppgick Uppsala stad i Uppsala kommun med Uppsala som centralort.
I kyrkligt hänseende har orten alltid hört till Uppsala församling, från 1961 benämnd Uppsala domkyrkoförsamling. De införlivade delarna av Uppsala hör till Gamla Uppsala församling, Helga Trefaldighets församling och Vaksala församling. Efter församlingsutbrytning 1974 ligger delar av orten i Gottsunda församling. Efter ytterligare bebyggelseexpansion ligger en del även i Danmark-Funbo församling, före 2010 i Danmarks församling.

Orten ingick till 1971 i domkretsen för Uppsala rådhusrätt och ingår därefter sedan 1971 i Uppsala domsaga.

Kyrkor

Viktiga kyrkliga byggnader

Domkyrkan, gotisk tegelbyggnad från 1435 och Nordens största kyrka dominerar stadsbilden fullständigt.

Helga Trefaldighets kyrka vid domkyrkan är troligen uppförd mot slutet av 1200-talet och nämns första gången 1302.

Dekanhuset, vitt hus vid Domkyrkan. Omnämnt redan 1326.

Universitetsbyggnader

Uppsala universitets byggnader

Gustavianum, är idag ett museum men var till en början det första universitetshuset för Uppsala universitet. Gustavianum är universitetets äldsta bevarade byggnad och är till större delen uppförd på 1620-talet.

Universitetshuset, är Uppsala universitets nuvarande huvudbyggnad, uppförd 1887 av arkitekt Herman Holmgren.

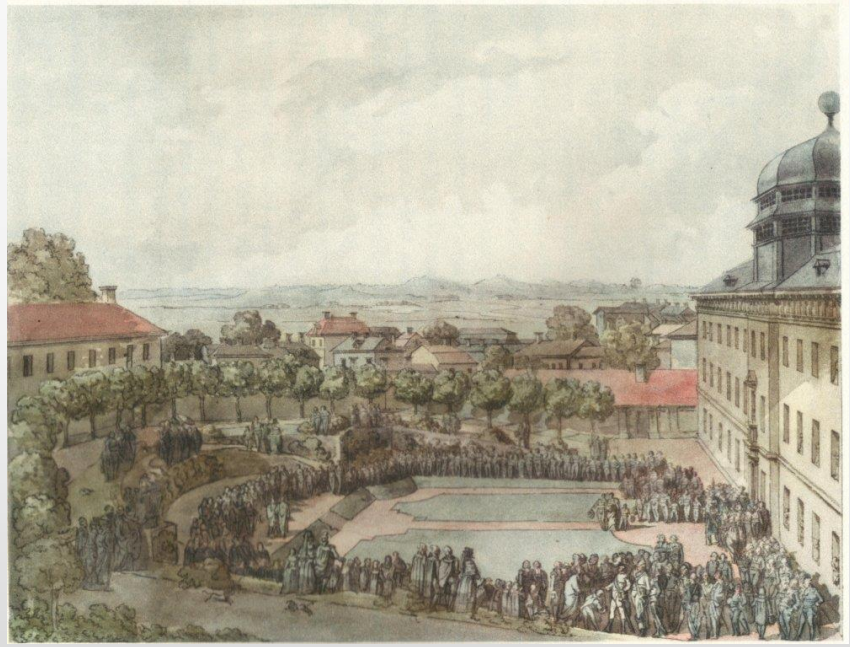

Viktiga byggnader i Uppsala

Andra viktiga historiska byggnader och anläggningar

Hågahögen eller Kung Björns hög - kungshög från omkring 1000 före Kristus i Hågadalen.
Slottet - Vasaborg från 1500-talet med Gunillaklockan från 1702. Här firar Allmänna sången Valborg med vårbal och vårsång klockan.

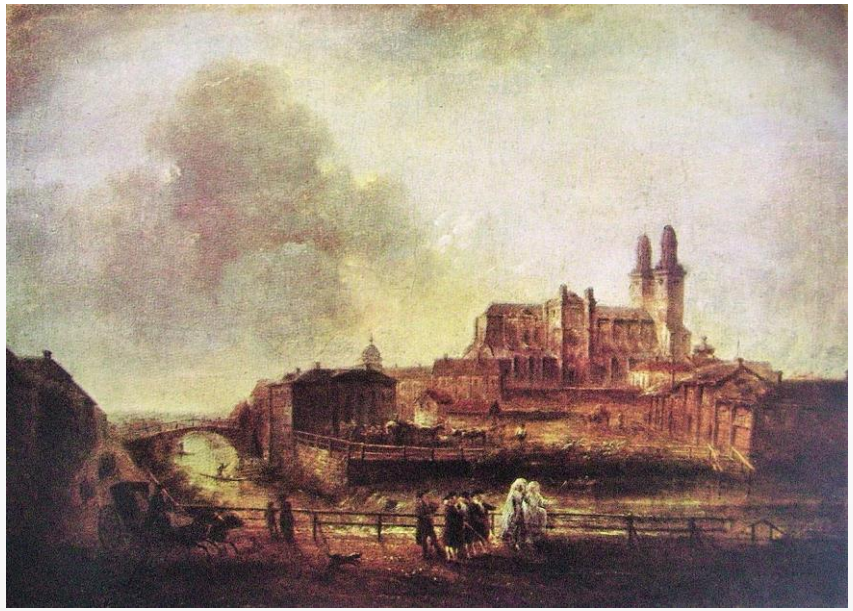

Järnvägsstationen

"Upsala stads egor" på Häradsekonomiska kartan från 1859.

Gillbergska barnhemmet ca 1930

Celsiushuset, beläget på Celsiustorget

Carl Axel Ekholm ritade de flesta nyrenässanshusen från 1880-talet, av vilka färre än hälften står kvar, han skapade även några byggnader i nybarock och jugend, till exempel det brungula jugendhuset vid Vaksala torg. Ett av Ekholms hus revs (trots protester) så sent som 2005.

Uppsala

Torget har funnits sedan medeltiden och var under ett par hundra år stadens huvudtorg. Vid torget låg det viktiga rådhuset med stadens styrelse och domstol. Namnet "Gamla torget" kom till 1643 när en stor stadsreglering genomfördes. Rådhuset brann ner i den stora stadsbranden i Uppsala 1702,

Gamla torget sett från Dombron.

Järnvägsstationen

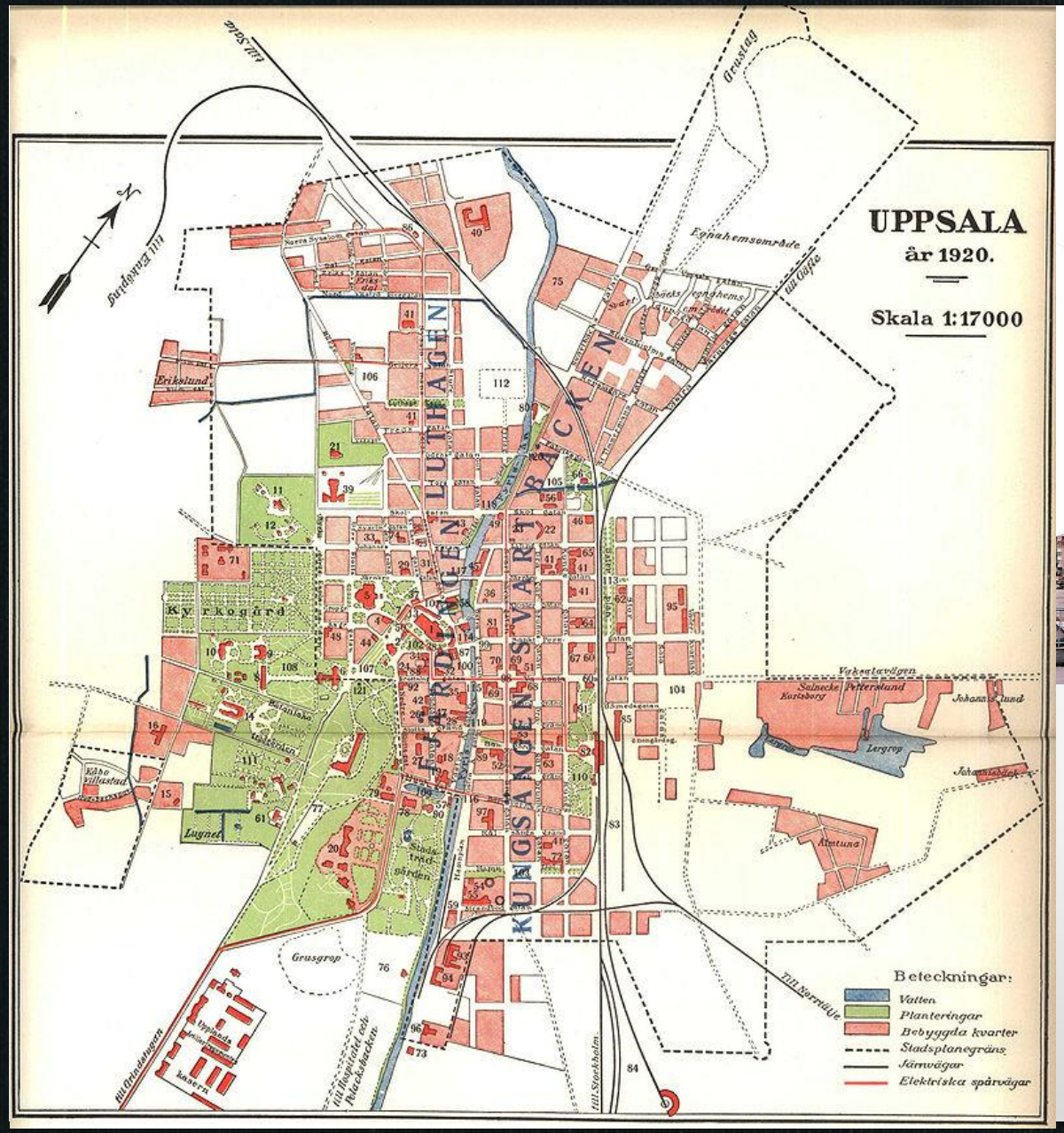

Gamla Riksbankshuset i korsningen mellan Bangårdsgatan och Kungsängsgatan.

Uppsala Domkyrka

Uppsala domkyrka är en katedral i gotisk stil (exteriört huvudsakligen en nygotisk tegelefterbildning av fransk höggotik runt en medeltida stomme). Den är domkyrka i Uppsala ärkestift, församlingskyrka för Uppsala domkyrkoförsamling och rikshelgedom för Svenska kyrkan. I kyrkan förvaras Sankt Eriks reliker i Eriks skrin och en relik av den heliga Birgitta i ett silverskrin i Finstakoret. Sankt Erik blev sedermera Sveriges nationalhelgon och Heliga Birgitta blev Europas skyddspatron. Kyrkan har också traditionellt varit den svenska kröningskyrkan för nya kungar och drottningar. Den invigdes slutgiltigt 1435 och hade Sankt Erik, Sankt Lars och Sankt Olof som skyddspatroner.

Uppsala Domkyrka

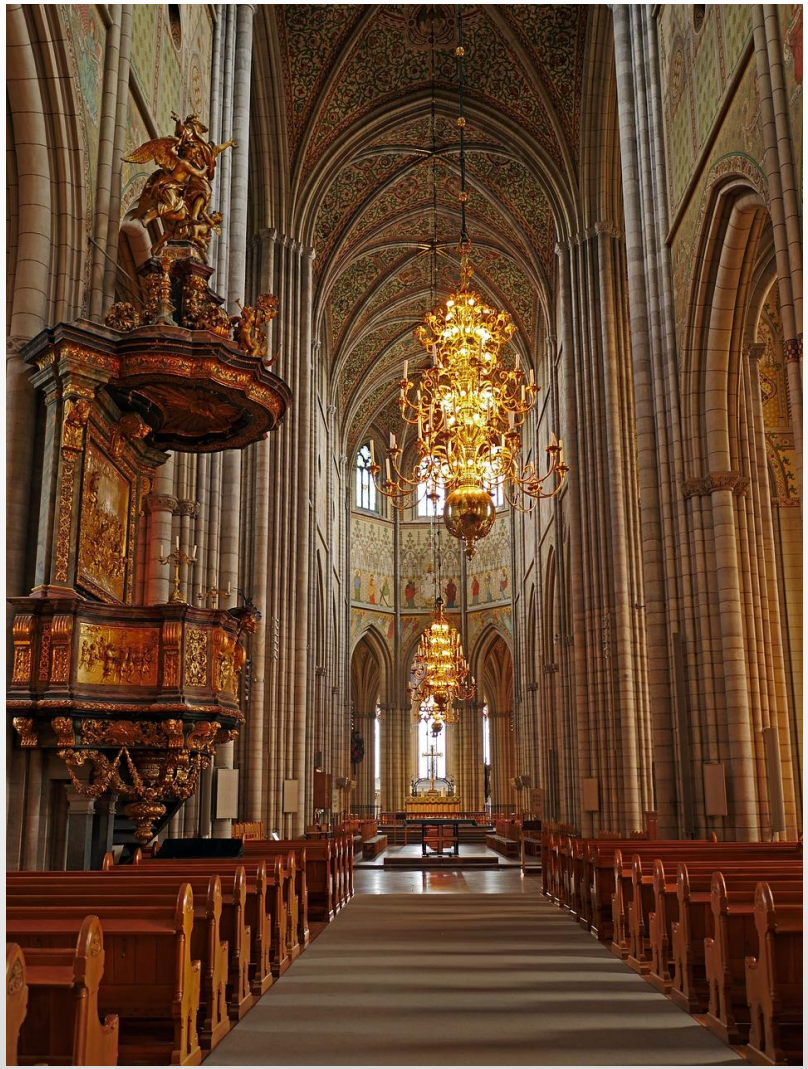

Kyrkan är tillsammans med Nidarosdomen i Trondheim och Mariakyrkan i Gdansk den största i Östersjöregionen (och störst i Norden; 118,7 meter lång och lika hög i de båda västtornen). Den största av dess klockor, kallad Storan, är med sina 7 360 kg Sveriges största kyrkklocka.
Svenska kyrkan gör uppskattningen att cirka en halv miljon människor besöker Uppsala domkyrka varje år. Bland kyrkoskatterna finns bland annat det förgyllda skrinet med Erik den heliges reliker som står i ett sidokapell nära högaltaret. Även Gustav Vasa, Johan III och deras gemåler, Magnus Stenbock, Emanuel Swedenborg, Carl von Linné och Nathan Söderblom är begravda i Uppsala domkyrka. Domkyrkan är av gammal hävd en av landets kröningskyrkor, och sedan Kristoffer av Bayern som kröntes 1441 kröntes de flesta svenska monarker fram till Ulrika Eleonora 1719 i domkyrkan. Undantaget Karl XII, Drottning Kristina, och Kristian II som alla kröntes i Stockholm.

Uppsala Domkyrka

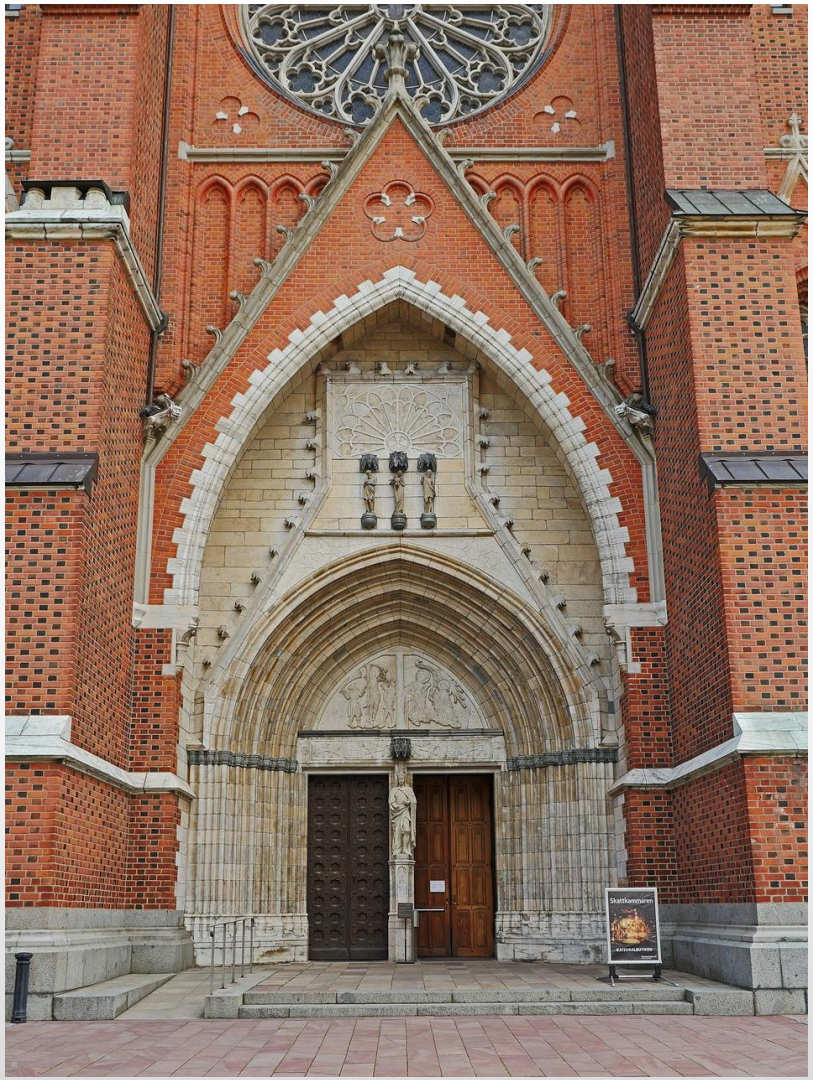

Efter en brand i den tidigare domkyrkan (i Gamla Uppsala) gav påven år 1258 tillstånd att flytta biskopssätet ifrån Gamla Uppsala till nuvarande Uppsala (Östra Aros). Flyttningen till Domberget i nuvarande Uppsala skedde 1273, och till en början torde Sankt Erik kapell använts för gudstjänsterna. Äldre uppgifter om att Trefaldighetskyrkans föregångare skulle ha legat på nuvarande domkyrkans plats är sannolikt felaktiga.

Bygget började 1272 eller 1273 under ledning av en anonym fransk arkitekt. Det avbröts tillfälligt omkring 1280, troligen på grund av pengabrist, och den franska byggnadshyttan reste hem. De hann bygga nedre delarna av kapitelsalen (nuvarande Jagellonska gravkoret) och de två kapellen på nordsidan av koret (se planritning). Materialet var främst tegel, men kalksten från Gotland och från ett mindre stenbrott i Lena socken användes för pelare, fönster och andra detaljer.

1287 inkallades en ny grupp fransmän under ledning av stenmästaren Etienne de Bonneuil. Bygget fortsatte där den tidigare byggnadshyttan hade slutat, med användande av samma ritningar. Man byggde medsols runt koret, och senast 1310 kunde sydportalen tas i bruk. Den blev Nordens mest utsmyckade portal, med en mängd reliefplattor och skulpturer i nischer.

1366 nämns en Nikolaus (Nils) från Västerås som byggets ledare, och troligen var det han som påbörjade långhuset. Enligt ursprungsplanerna skulle långhuset inte haft några sidokapell, men sådana hade blivit vanliga på kontinenten och tillfogades nu ritningen. 1380 omtalas ett av kapellen på nordsidan, och det anges att detta byggnadsparti var nytt. Sydsidan påbörjades något decennium efter nordsidan. 1402 inträffade ett ras på sydsidan. Efter en stor brand 1572 understöddes reparationerna av kung Johan III, och under denna tid tillfogades strävbågar på utsidan. Nya höga tornspiror i nederländsk renässansstil byggdes 1614–1619 efter ritningar av Gerhard de Besche, senare följd av en snarlik takryttare. , men troligen försenades bygget bara ett par år. 1702 förstördes kyrkan, och nästan alla inventarier, i en våldsam brand. Återställningsarbetet skedde i etapper och fullbordades av låga tornhuvar 1741–1748, ritade av överintendenten Carl Hårleman. De skadade, men bevarade gotiska murarna kompletterades med strävbågar, yttertak och inredning i barockstil.

Åren 1885–1893 gjordes en omfattande restaurering, ledd av Helgo Zettervall. Han lät riva västpartiets och tornens ytterhöljen liksom det mesta av exteriörens ytbeklädnad i resten av kyrkan. Det ursprungliga handslagna teglet ersattes av maskinslaget tegel, med annan färg och struktur. På 1940-talet revs de flesta strävbågarna och ersattes med nya. De var av samma typ som kyrkan hade haft före restaureringen, men var också en del av en aldrig genomförd omvandling av domkyrkan efter förslag av arkitekten Ragnar Östberg. Från och med 1930-talet till 1970-talet diskuterades frågan om kyrkans stil och stilistiska helhet; Zettervalls nygotik stod hos antikvarier och arkitekter fortfarande lågt i kurs. 1972–1976 restaurerades kyrkan grundligt, men lät den i princip behålla sin form.

Erik Sture.

Nils Sture.

Svante Sture den yngre.

Sturemorden kallas de mord på tre adelsmän tillhörande Stureätten och tre ytterligare personer, som Sveriges dåvarande kung Erik XIV lät föröva i Vasaborgen på Uppsala slott den 24 maj 1567. Hejdlöst raseri och frambrytande sinnessjukdom har angivits som förklaring till kungens beslut och handlingar kring morden.

ERIK XIV